DÖNÜŞÜMÜN ÖZNESİ OLARAK KENT MERKEZLERİ VE DOĞAL ÇEVRE

PROF. DR. SADETTİN ÖKTEN

ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

ESENLER BELEDİYESİ

PROF. DR. SADETTİN ÖKTEN
ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

Dönüşümün Öznesi Olarak Kent Merkezleri ve Doğal Çevre

ESENLER BELEDİYESİ

Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Yayınları: **48**
Şehir Yayınları: **29**

Esenler Belediyesi Adına İmtiyaz Sahibi:
M. Tevfik GÖKSU

Editörler
Hasan TAŞÇI
Aynur ATMACA CAN
M. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER

Yayın Koordinatörü
Cihan DİNAR

Kitap Tasarımı
Abdullah Serhat

ISBN: 978-625-95251-3-6

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 47884

1. Baskı
İstanbul, Kasım 2024

Basım
Ömür Baskı Ambalaj A.Ş.
Yakuplu Mah. Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad.
No: 20/1 34524 Beylikdüzü/İstanbul
Sertifika No: 47944

Eserin tüm yayın hakları Esenler Belediyesi'ne aittir.
Kitapta yer alan yazılardan yazarları sorumludur.

ESENLER BELEDİYESİ

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ

Bahçe Kültürü ve Çiçeklerin Estetiği

Aynur Atmaca Can*

Açılış

Kent estetiğinin bir parçası olarak bahçe kültürü ve çiçeklerin estetiği üzerine eğilme medeniyetlerin tasavvurlarının bilgi, bilinç, değer, zevk boyutları ile eylemlere ve kültürel biçimlere dönüşmesi gerçekliğinin çalışılmasını içine alır. Böylece şehir tasavvuru ve doğal mekânın bütünleşik bir parçası olarak bahçe düzenleme anlayışının çözümlenmesi, insan ve tabiat ilişkisinin mekâna ve kültüre yansıtılması ile bahçe kültürü ve çiçeklerin estetiğine yol açılır. Çiçeklerin ve çiçek dilinin temsil ve kültür ekseninde okunmasına kapı aralanır.

Bu çalışma, İslâm kültürü ve estetiğinde insan ile şehir tasavvurunun bir tezâhürü olarak kültür ve sanat bağlamında anlamlandırılan bahçenin ve çiçek sembolizminin bir tür çözümleme denemesini içermektedir.

İslâm Kültüründe Bahçenin Şiirsel İfâde Biçimleri1

İslâm kültür coğrafyası tarihsel ve mekânsal düzlemde geniş-lik, çeşitlilik ve derinlik taşıyan bütünleşik bir anlam kümesini ifâde eder. Nitekim bahçe düzenleme sanatı ve çiçeklerle estetik

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yerel Yönetimler Bölümü

1 Bu bölüm Gülzar Haydar'ın. Şehirlerin Ruhu kitabında yer alan "Halifenin Bahçeleri" (1991: 147-162) bölümünden yararlanılarak kaleme alınmıştır. Metin canlı ve şiirsel bir anlatıma sahip olduğu için edebi formu korunarak doğrudan aktarılması tercih edilmiştir.

ifâde biçimlerinin görünümünü ifşâ eden doğal estetik kavramı, çevre estetiği İran bahçeleri, Babür bahçeleri, Endülüs bahçeleri ve Osmanlı bahçelerinde yapı, biçim, anlam boyutlarını içine alan engin bir çeşitlilik sergiler. İslâmî bahçeler ve peyzajlar zaman içinde, doğa, tasarım ve tarihin kesişim kümesinde ifâdesini bulmuş güzellikler olarak yorumlanır (Ruggles, 2017: 31). İslâm kültüründe bahçeler bir tür cennet tasviri olarak ele alınmakta ve bahçelerin şenlendirme ve güzelleştirme biçimleri ile cenneti yeryüzünde temsil ettiği düşünülmektedir (Leaman, 2012: 175).

İslâm medeniyet tasavvurunda sınırlı, sonsuz, sorumlu bir varlık olan insan doğayı değiştirebilir ancak buna sadece sonsuz olanın yolunu daha güzel, açık ve davetkâr yapmak için başvurur. *İnsan ve Allah Arasındaki Diyalog* adlı eserinde şâir-filozof Muhammed İkbal insana verilen bu bağışı aydınlatır:

Allah'ın İnsana Hitabı:

"Ben dünyayı saf su ve topraktan yarattım
Sen onu bir İran'a, bir Tatar'a ve bir Zeng'e işledin
Toza saf demiri ihsan ettim
Sen onu kılıç, ok ve silaha çevirdin
Sen bahçeyi kesmek için balta yaptın
Sen şarkı söyleyen kuşu hapsetmek için kafes yaptın."

İnsanın Kendini Allah'a Açıklayışı:

"Sen geceyi yarattın ve ben lambayı
Sen çamuru yarattın, ben vazoyu
Sen ormanları dağları ve çölleri yarattın
Ben güzel meyve ve çiçek bahçelerini
Taştan aynayı yapan benim
Zehirden iksiri yapan benim"

İkbal'in düşüncesinde bu insan canlı, yaratıcı ve enerjiktir. O, bir Müslüman bir mü'mindir. (Haydar, 1991: 152).

İslâm medeniyetinin yetiştirdiği ulu şahsiyetler olarak Mevlânâ, Şebüsterî, Hâfız ve onlar gibi birçok şâir ahlâk, ölüm, aşk, güzellik ve Tanrısallık sorusuna cevap aramıştır. Hâfız der ki:

"Kırların üzerindeki gül hiçlikten çıkıp bahar olmaya başladığında
Alçakgönüllü menekşe kalkıp, ibadet içerisinde başını eğdiğinde…
Dünya gül ve zambak saltanatı boyunca
Ölümsüz bahçeyle rekabet eder;
Fakat bu dünyada kibirle ölümsüzlük arandığında ne getirir ki"

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde açıklanan gerçek ve içsel gerçekleştirmeler arasındaki önceliği araştırır:

"O ağaç ve meyvelerle dolu hoş bir meyve bahçesiydi.
Ve bağlar ve yeşillikler. Bir sofi orada kapalı gözlerle oturdu, kafası dizinin üzerindeydi;
Murakebe ve düşünceye daldı
'Niye' diye sordu diğeri 'Niye araştırmıyorsun?'
Rahmetin sergilendiği Allah'ın bu alâmetlerini
'0, bizden çevremize bakmamızı istemedi mi?"
'Alâmetler' diye cevapladı "Onları araştırdım."

Alâmetlerin sembolleri olmaksızın o hiçbir şeydir.

Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ında (*Sırlar Bahçesi*), Sühreverdî'nin "Kralın Bahçesindeki Tavus" adlı hikâyesinde, Sadî'nin *Gülistan*'ında (*Gül Bahçesi*), *Bostan*'ında (*Meyve Bahçesi*) ve İkbal'in Gülşah-ı Râz-i Cedîd'inde (*Sır Bahçesinin Yenilenişi*), varoluşun felsefesinden, kişisel ve sosyal ahlâka kadar uzanan edebî sorulara şiirsel cevaplar aradılar.

Bahçe, edebî olarak, Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde Nizâmî'nin *Kamsa*'sında ve özellikle *Heft Peyker*'inde (*Yedi Suret*), Cami'nin *Hefte Evreny*'inda (*Yedi Taht*) olduğu gibi liriksel epiklerde ve efsanelerde kullanılarak doruk noktasına ulaşmıştır. Bahçe burada önemli karakterlerin kaderindeki bir durak gibi açıklayıcı hikâyelerin sahnelendiği bir yer olarak kullanılmıştır.

Böylece bu şahsiyetler şiirsel ifâdeleriyle varoluşumuzun bahçesini biçimlendiren devraldığımız bu geleneğe şeklini verdiler. İçimizde çiçek açacak bu gelenek, mikrokozmla makrozomu anlamamızda önemli bir değere sahiptir. Bu bağlamda insan mikrokosmosu tabiat makrokosmosu ihtivâ ve temsil eder.

Sanatın Bahçesi

"Edebî ve mecâzî anlamda bahçe en âhenkli ifâdelerini minyatür, boyama sanatıyla bulmuştur. Minyatür şiirsel bahçenin geçici dünyası ve mimari bahçenin tutulabilir ve duyusal bölgesinde yer alır. Bu sanata sadece görsel bir anlatım denemez. Çünkü asıl motifler hikâyeyi resimle anlatmak için değildir. Bu mânâda sanatçı dili, renkleri, formları, bölümleri, ağaçları, çiçekleri, kuşları, suyu ve sayısız mimari unsuru kapsayan bir kişidir. O optik kuralların veya üç boyutun sınırlamadığı hikâyeler üretir. Uzaysal dünyayı açıklar, anlamlı olanı seçer ve onu kâğıdın iki boyutu üzerine yansıtır. O dünyasının bir bölümüne doruktan, bir bölümüne önünden, bir bölümünü de içinden bakan bir anlayışta çok yönlü noktalar kullanır. Onun boyalı dünyası parlak olmasına rağmen hiçbir gölge yoktur. Onun resminin düzlüğünde boyut üstü bir dünya vardır. Anlamlı olan merkezi oluşturur ve mimari yapıyla uyum içerisindedir. İkincil olan sadece temel olanı geliştirmek için kullanılır ve burada tekrar büyük bir bahçe olan doğa, kendisinde hiçbir zaman bir sınır olmamasına rağmen, bir sahne olarak kullanılır. Şiir seçilerek alınır ancak hattatlıkla boyalı formlar arasındaki sınır açıkça korunur. Bazı durumlarda ise hattatların elinden çıkan şiir bir perde önü veya kapı eşiği gibi davranır ve sınırlarını minyatürün çatısıyla paylaşır.

Birçok minyatürde o, şeffaf düzlemde iptal olan şeffaf olmayan tabletler olarak görünür. *Kelimelerin varlığı anlamı destekler fakat ayırıcı tavrın güçlü bir şekilde inşâ ettiği, gördüğünüz şeyler bir manzara değildir. Minyatür, boyama, şiir ve mimari bahçenin aynı anda varoluşudur.* Şiir daha yakın olarak duygulardan, deneyimlerden ve tabiattan alınan mecâzî elemanlar sayesinde mânevî ve felsefî söylemi açısından daha başarılıdır.

Edebî ve boyanmış bahçeleri miras bırakan İslâm kültürü aynı zamanda bahçe halılarının en davetkâr düzenlemelerini de üretmiştir. Hatta halı yapmak, şiir yazmak veya minyatür yapmakla kıyaslanabilir" (Haydar, 1991: 159-160).

"Hurma resmetmeyi bilirim, fakat bahçede değil
Güzellik satarım ama Ken'an'da değil."[2]

Bahçenin Anlam Çeşitliliği Üzerine

İnsan anlamlandıran, mânâ veren estetik bir varlıktır. Bilgi, bilinç, değer düzleminde kendini ve çevresini dönüştürür. Kendi kültürel doğasını oluşturur ve sürdürür. Fark eden, farkı fark eden, doğadan haz alan, güzelliği tadan bir varlıktır. Güzelliği seyir, idrak ve temâşâ eder. Güzelden yüce bir yol açar ve hayata anlam yükleyerek yorumlar, yaşar. Aşkın güzelliğin içselleştirilmesinde bahçe kültürü ve çiçeklerin estetiği özel bir rol oynar. Bahçe oluşturduğu yapı, biçim, anlam ile renkleri ve güzel kokuları âhenkle birleştiren emek, bilgi, değer, görgü ile üretilen çok özel bir ortamdır. Bahçede neler yapılmaz ki?

- Seyir-temâşâ
- Tefekkür ve zevk âlemleri
- Dinlenme ve rahatlama
- İnzivâ ve mahremiyet
- Ruhun nefes alması
- Tevhidî neşeyi duymak
- Güzelliği seyir ile arınma
- Zandan hakîkate idrak mertebelerinde yol alış
- Fânîliğin idraki sonsuzluğa dalışlar
- Aşkın olana geçiş

ile insan idraki ve duygusunda derinleşen tefekkür ve çeşitlenen zevk âlemleri ile bahçelerde güzelliğin, yüceliğin ve ân'ın temâşâsı gerçekleşir.

Estetik biçimler renkler, güzel kokular olarak doğada belirir. Orman, koru, mesire, çayır, çimen, bağ, bostan, bahçelerde yaşanır ve anlama bürünür.

Doğa;

- Algısı
- Tasavvuru

2 Sadî, Gülistan, s. 15.

- İzlenimi
- Hayali
- Gerçeği/Hakîkati
- Tecrübesi
- Sevgisi

ile insana ikram edilmiş ontolojik ve bütüncül bir yerdir.

Bahçe ve parklar doğa ve kültür arasındaki en etkin köprülerdir.

Çiçeklerin Estetiği

Bahçelerde açan çiçekler şehir kültürümüzde çok temalı karşılıklar bulmuştur. Örneğin;

- Çiçek mecmuaları-şuküfenâmeler kaleme alınmıştır.
- Mimari tezyînat; kalemişi, tezhip, çini, taş işçiliği (çeşmeler ve mezar taşları) üslûplaştırılmış çiçeklerle bezenmiştir.
- Şiirde çiçeklerle anlatı ve tasvirlere yer açılmıştır. Dîvân şiirinde yüksek rütbeli çiçekler; gül, lale, sünbül, karanfil özel bir yer edinir.
- Çiçek düzenleme sanatı hayata geçirilmiştir.
- Nakkaşlık ve çiçek ressamlığı gelişmiştir.

Şekil 1: Çiçek Defteri'nden örnek bir sayfa, Bâkî Dîvânı'ndan seçme söz güzeli (Develi, 2007: 32).

"Yine gömgök tere batmış çıkageldi çemene
Nev-bahâr irdi diye virdi haberler sümbül"

Şekil 2: Çiçek Defteri'nden örnek bir sayfa, Bâkî Dîvânı'ndan seçme söz güzeli (Develi, 2007: 105).

"Şol hôş haber ki anda ola bû-yı vasl-ı yâr
Yeğdir dimâğ-ı âşıka bâd-ı bahardan"[3]

Çiçekler beş şeyin habercisidir.

- Güzellik
- Sadelik
- Sessizlik
- Yücelik
- Yaşam sevinci

Böylece yeryüzünde sükûnet ve huzurun kaynağıdırlar. Emek, bilgi, özen ve sabırla büyütülürler.

Çiçekler açarlar ve geçerler, ağaçlar durur. Anıt ağaçlar insanları güzellik kadar yüce değerine kavuşturur. Çınar, servi, çam, meyve ağaçlarının her birinin ayrı câzibesi vardır ve her ağaç kuşları, böcekleri ağırlayan bir mekândır aslında.

3 Bâkî Dîvânı, 377.

Çiçekler gündelik yaşam estetiğinin bir parçası, neşe ve yaşama sevinci kaynağı varlıklardır. Sevginin tezâhürü veya dışa vurumunda işlevsellik üstlenirler. Kır çiçekleri şifâ kaynağı olması ile ayrı bir yere sahiptir. Böylece yaşam sanatı göstergesi olarak çiçeklerin dili çok konuşkandır. İlgili literatürde geçen çiçekçiler, çiçek piyasası, güllük, gülzar, gülistan, gülşen, lâlezar, bahariye kavramları buna işaret eder.

Çiçekler:

- Kır çiçekleri
- Su çiçekleri
- Kokulu çiçekler
- Sarmaşıklar
- Mevsim çiçekleri olarak çeşitlenir.

İlkbahar çiçekleri; ilkbahar peyzajı yaprakların fışkırması ve çiçeklerin açılması ile betimlenir. Gül, yasemin, lale, erguvan, açelya, papatya, şakayık, meyve ağaçları, badem, erik, kiraz, şeftali, elma, portakal çiçeği...

Yaz çiçekleri; akasya, hanımeli, karanfil, zambak, lavanta, ortanca, manolya...

Güz çiçekleri; sonbahar peyzajı, yaprak dökümü, kasımpatı, çiğdem...

Kış çiçekleri; kış peyzajı menekşe, mimoza, sümbül, kardelen, şebboy, sıklamen (buhur-u Meryem)...

Dört mevsim yeşil kalan ağaç ve çiçekler, çimler, çalılar, fundalıklar çevreyi renklendirir.

"*Yüce, güzel ve ebedî cennet bahçesi dervişlerin halvetidir; ululuğun, saadetin sermayesi onlara hizmet etmektir.*"[4]

Çiçek Dili

İslâm sanat ideası bir tür soyutlama ve üslûplaştırma (stilizasyon) ile sonsuz çeşitlilikte sonsuz biçime ulaşmanın peşindedir.

4 Şirazî, Hâfız Dîvânı, s. 25.

Mutlak güzeli arayış ve keşif halleri bahçelerde sürdürülür. Hayat ağacı motifi ve stilize çiçekler sanatta özel bir yer edinir. Bahçe kültürü, bahçe üslûbu, bahçe sanatı, insanın sanat iradesi hayatı güzelleştirmenin biçimleri olarak belirir, insan emeğiyle yeniden üretilir.

Çiçek sembolizmi tek çiçek düzenleme sanatı: bir dal, çiçek dermek, çiçek hasadı kadar demet, sepet, buket, çelenk, aranjman çiçek, saksıda, vazoda, toprakta çiçek şenlendirmeleriyle ifâde bulur. Mevsiminde açan taze çiçekler; hayata renk katar, insan ve zaman ilişkisini tazeler, günceller, sürdürür.

İslâm kültüründe çiçeklerin ruhu gülün kokusunda sırlanmıştır. Kırmızı gül aşk ve muhabbetullahı temsil eder. Hazreti Peygamber'in zâtına, Muhammedî kokuya remz edilir. Aşk bağından muhabbet gülü dermek mecâzı ile estetize edilir. Gülün lisanı gonca gül, açılmış gül, gül ve diken üzerinden derlenir, sevgi-güzellik-sabır betimlemeleriyle hatırlanır, anılır, anlatılır.

Bahçe kültürünü şenlendiren çiçeklerin estetiği bir tür hatırlayış olduğu kadar sonsuz olanı anış olup güzel esmânın zikri ile ölü kalpleri uyandırır.

- El-Hayy: Diri, tam ve mükemmel mânâsıyla hayat sahibi.
- Es-Selâm: Kullarını selâmete çıkaran.
- El-Habîr: Her şeyin iç yüzünden, gizli tarafından haberdar olan.
- El-Latîf: İşlerin bütün inceliklerini bilen.
- El-Cemîl: Gerçek güzellik sahibi.
- El-Musavvir: Her şeye bir şekil ve hususiyet verip tasvir eden.
- El-Vedûd: İyi kullarını seven, sevilmeye ve dostluğa hakkıyla layık olan.

isimleri ile seven-sevilen-sevdireni birleyen muhabbet terkibinde beliren güzel koku yeni bir hayat nefesi olarak vermek üzere içine çekilir insaniyetine ermiş insanın.

Bu güzellikleri temâşâ insana tabiatın karakterinin korunması, çevre bilincinin geliştirilmesi, kendini çevre ile birlikte fark etme

ve bilme bilincinin aktarılmasını mümkün kılar. Fânî güzellikleri temâşâ bir yandan insana geçici varoluşunu hatırlatırken diğer yandan onu sonsuzluğa karıştırarak aşkın olana yüceltir. Tevhidî nazarda insan tabiatın dostudur, onunla konuşur, bu suretle ilahî estetiği temsil etmektedir. Yunus Emre Hazretleri'nin tevhidî nazar ile temâşâsına daldığı sarı çiçekle konuşmasına tanıklık etmekteyiz. Aklın yağdırdığı soru yağmuruna tutulan sarı çiçek sadece cevap verir, hakîkatin anlamını çığırır dinleyen kişiye.

"Sordum sarı çiçeğe
Niçin boynun eğridir?
Çiçek der derviş baba
Özüm Hakkâ doğrudur.
Hak lâ ilahe illallah.
Allah la ilahe illallah.

Sordum sarı çiçeğe
Niçin benzin sarıdır?
Çiçek der derviş baba,
Ölüm bize yakındır.
Hak lâ ilahe illallah.
Allah la ilahe illallah.

Sordum sarı çiçeğe
Size ölüm var mıdır?
Çiçek der derviş baba,
Ölümsüz yer var mıdır?
Hak lâ ilahe illallah.
Allah la ilahe illallah."

Böylece fânî oluşun idraki ile dilde sonsuza açılan hatırlayış kelimeleri kalbe yükselir, zevkine erer.

Kendiliğinden kırda biten, basit ve sessiz bir çiçeğin insanı yüce hakîkatine davet edişi sizce de hayret uyandırıcı değil mi?

Kaynaklar

Armağan, M. (1997). İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 55-59.

Atasoy, N. (2011). *Has Bahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Kitap Yayınevi, İstanbul, ss. 19-169.

Ayvazoğlu, B. (2016). *Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 14. bs., Kapı Yayınları, İstanbul.

Can, A. A. (2011). "Osmanlı Medeniyetinin Estetik Tavrına Bakış", *Uluslararası Sanat/Tasarım ve Estetik Kuramları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya, ss. 49-57.

Can, A. A. (2022). "Bahçecilik ve Bahçe Kültürü", *Şehir ve Düşünce Dergisi*, S. 19, İstanbul, ss.42-49.

Cansever, T. (2007). "İstanbul'da Bahçe Kültürü", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Yaşamın Renkleri*, (Haz. Develi, H.) *18. Yüzyıl Osmanlı Kültüründen Bir Örnek Çiçek Defteri Seçmeler*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kitapları, İstanbul.

Dursun, A. H. (1999). *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Eldem, S. H. (1976). *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri: 1, Millî Eğitim Basımevi.

Erdoğan, M. (1958). "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi* , S. 4, ss. 149-182.

Evyapan, A. G. (1972). Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Güvenç, B. (1979). "Buruk Acı/Hurma Tadı" Japon Sanatı. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 5, ss. 227-268.

Han, B. C. (2022). *Yeryüzüne Övgü Bahçelere Bir Yolculuk*, (çev., Ermiş, N.) 2. bs., İnka Kitap, İstanbul.

Haydar, G. (1991). *Şehirlerin Ruhu*, (çev. Sekmen, G.) "Halifenin Bahçeleri", İnsan Yayınları, İstanbul, ss. 147-162.

İrepoğlu, G. (2014). *Gül Aşkın Çiçeği Sanatın Çiçeği Sonsuzluğun Çiçeği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kambayashı, T. (2011). "Aesthetics of Flowers, *Uluslararası Sanat/Tasarım ve Estetik Kuramları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya, ss. 20-22.

Leaman, O. (2012). *İslam Estetiğine Giriş*, tercüme Nuh Yılmaz, "Ev ve Bahçe", Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, ss. 175-200.

Naskali, E. G. (2017). *Renk Kitabı*, Kitabevi, İstanbul.

Naskali, E. G. (2018). *Çiçek Kitabı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Numan, İ. (2022). *Şükûfezar Gönüllerin Bahçesinden*, Hülbe Yayınları, İstanbul.

Ruggles, F. D. (2017). *İslami Bahçeler ve Peyzajlar*, (çev. Boşdurmaz, N.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Şîrâzî, (1992). *Hâfız Dîvânı*, (çev. Gölpınarlı, A.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

https://lyricstranslate.com

https://serbestiyet.com/yazarlar/gulzar-haydar-stanbulda-8671/11